

Oswajanie transgresji. Literackie reprezentacje postaci Kaina

Krzysztof Gajewski
Instytut Badań Literackich
Polska Akademia Nauk

Warszawa, 21 stycznia 2015

Wstęp

- Pojęcie transgresji
- Systematyka topiki biblijnej

Dwie twarze Kaina

- Kain Biblijny i jego interpretacje
- Dzieje toposu Kaina
  - Byron
  - Orkan
  - Andrzejewski

Pojęcie transgresji

- Maria Janion — Seria Transgresje: „Galernicy wrażliwości” , „Osoby” , „Maski” , „Odmieńcy” , „Dzieci” (od 1981)
- Józef Kozielecki — *homo transgressivus*

*(...) jedną z głównych sił uruchamiających działania typu „poza” jest **motywacja hubrystyczna**, rozumiana jako dążenie do potwierdzenia i wzrostu własnej ważności jako osoby. Źródłem wielu czynności ekspansywnych i twórczych należy zatem szukać w ludzkiej hubris¹*

---

¹Józef Kozielecki, *Koncepcja transgresyjna człowieka. Analiza psychologiczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1987.

Utwory literackie nawiązują do Biblii na następujące sposoby²:

- ewokacja (parafraza) (Mel Gibsona, Pasja)
- reinterpretacja (przekształcenie, transformacja) (Rozmowy Salomona i Marchołta)
- prefiguracja (John Steinbeck, Na wschód od Edenu)
- inkrustacja (zapożyczenie postaci, sytuacji lub symbolu) (Herman Hesse, Demian)
- biblijne gatunki literackie (psalm, tren, przysłowie, przypowieść, prorocstwo, apokalipsa)
- stylizacja biblijna (paralelizm syntaktyczny)

---

²Stanisław Stabryła, Hellada i Roma. Recepcja antyku w literaturze polskiej w latach 1976 - 1990, Kraków 1996.

- IV rozdz. *Księgi Wyjścia* (26 wersów)
- autor: Jahwista
- miejsce powstania: Jerozolima
- czas powstania: rządy Salomona (970-930 r. pne.)³

---

³Philippe Sellier, Caïn, w: Dictionnaire des mythes littéraires, red. P. Brunel, Editions du Rocher, Monaco 2003.

- składowa destruktywna
  - Pierwszy człowiek, który ujrzał śmierć. Była to jednocześnie śmierć przez niego spowodowana.
  - Uzyskuje gwarancję nietykalności osobistej (znamię Kaina).
- składowa kreatywna
  - Buduje pierwsze miasto, Henoch (Rdz 4, 17)
  - Jego potomkowie wynajdują sztuki (muzykę) i nauki (kowalstwo)⁴

---

⁴Mircea Eliade, Kowale i alchemicy, przeł. A. Leder, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2007.

- Artur Sandauer i dwie opowieści o grzechu pierworodnym⁵
- Michał Klinger:

„ja” identyfikuję się z Kainem, bo „wszyscy zbawią się, ja tylko jeden zginę”. W tym sensie chrześcijanin zawsze jest Kainem⁶

---

⁵Artur Sandauer, Dwie opowieści o grzechu pierworodnym, w: jego, Bóg, Szatan, Mesjasz i ...?, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1983.

⁶Michał Klinger, Tajemnica Kaina, Chrześcijańska Akademia Teologiczna: Warszawa 1981, s. 13.

Kainici

- gnostycy: świat jako dzieło złego Demiurga
- Kain wraz Ezawem, Korachem i mieszkańcami Sodomy jako posiadacze wiedzy doskonałej i potomstwo silnych mocy; Abel jako potomek słabych mocy
- wpływ Karpokratesa: Zbawienie możliwe jedynie po dokonaniu wszelkich możliwych czynów⁷

Reinterpretacja Larsa Gyllenstena⁸:

osobnicy bystrzy i zaradni, nieufni wobec fanatyków i fantastów, tolerancyjni, roztropni, otwarci na nowe idee⁹

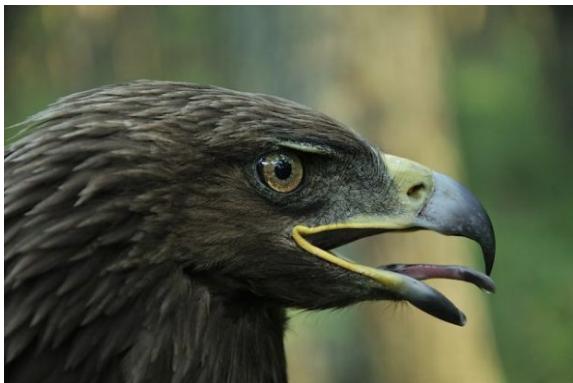
---

⁷Ireneusz, Przeciw herezjom, ks. I, rozdz. XXXI; Epifaniusz z Salaminy, Panarion, rozdz. 38

⁸Lars Gyllensten, Pamiętnik Kaina, przeł. Z. Łanowski, Warszawa 1970.

⁹Bogusław Bednarek, Dlaczego Kain zabił Abela?, w: Muzy i hestia. Studia dedykowane Profesor Ludwice Ślękowej, red. M. Cieński, J. Sokolski, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Wrocław 1999, s. 280.

Obligatoryjny kainizm orlika grubodziobego¹⁰

---

¹⁰Małgorzata T. Załoga, Walka o orła cień, „National Geographic”, 17 sierpień 2009, <http://www.national-geographic.pl/artykuly/pokaz/walka-o-orla-cien/2/>

Dwa momenty fabularne

- ofiara — problematyka religii, kultu, zbawienia
- bratobójstwo — wina; psychoanaliza: rywalizacja wczesnodziecięca, sytuacja preedypalna¹¹

---

¹¹Auguste Brieger, *Kain und Abel in der deutschen Dichtung*, Walter de Gruyter, Berlin 1934, s. 2 .

Dwa nurty w interpretacji postaci Kaina

1. tradycyjny
2. apologetyczny — hermeneutyka miłosierdzia

Dzieje toposu Kaina

- średniowiecze — uosobienie zawiistnego zła
- renesans — człowiek czynu, ufny we własne siły realista
- barok — porywczy tyran Kain vs. cnotliwy heros Abel
- wiek XVIII — „sentymentalny” Kain vs. „naiwny” Abel
- wiek XIX — romantyczny bohater¹², nadczłowiek wg Nietzschego¹³
- wiek XX — buntownicy to „synowie Kaina”¹⁴

---

¹²Por. Paul A. Cantor, Byron's Cain: A Romantic Version of the Fall, "Kenyon Review" Summer80, Vol. 2 Issue 3.

¹³Martin Bocian, Przedmowa, do: jego, Leksykon postaci biblijnych, przeł. J. Zychowicz, Wydawnictwo Znak, Kraków 1995.

¹⁴Albert Camus, Człowiek zbuntowany, w: jego, Eseje, przeł. J. Guze, PIW Warszawa 1971, s. 281.

George Gordon Byron, *Cain*, 1821

- Postaci
  - Postaci kanoniczne
    - oryginalne: Adam, Ewa, Kain, Abel
    - dodatkowe: Lucyfer, Anioł Pański
  - Postaci apokryficzne: Ada (siostra i żona Kaina), Sella (siostra i żona Abla)
- Czas: biblijny
- Przestrzeń: biblijna
- Typ reprezentacji: reinterpretacja

Lęk przed śmiercią

*"Boże! Po cóżeś stworzył drzewo wiedzy?
Trzeba wam było zerwać z drzewa życia!
Bylibyście mu równi!" (Byron 7)*

*Death as word and fact dominates the play, first as abstraction, then as the irreversible consequence of an action.*¹⁵

---

¹⁵Madeleine Callaghan, "The Struggle with Language in Byron's Cain," *Byron Journal* 2010, Vol. 38 Issue 2, s. 125

Życie to bezrozumna wola

*"ja żyję,
Lecz aby umrzeć; nic mi nie obrzydza
Dziś śmierci oprócz wewnętrznego popędu,
Niepozbytego **popędu do życia**,
Popędu, którym pogardzam jak sobą,
Przecież zwyciężyć nie mogę."* (Byron 14)

Świat jest dziełem złego Demiurga

- w dobroć Boską

*"A on jest dobry." Skądże ja wiem o tym?
Ze jest potężny, maż więc być i dobry?" (Byron 12)*

- w Boską doskonałość i sprawiedliwość

*"Sądzę z owocu, a ten owoc gorzki
Pożywać muszę nie za moją winę." (Byron 12)*

- sądzi Boga w kategoriach ludzkich, a nie człowieka w kategoriach Boskich¹⁶

---

¹⁶Por. Paul A. Cantor, op. cit., s. 54.

Raj tu utracone dziedzictwo, do którego tęskni

"kędy

Często przebywam o mroku, chcąc zajrzeć

W ogród, co słusznie moim był dziedzictwem," (Byron

12)

Władysław Orkan, *Drzewiej*, 1910

- Postaci: Cichórz, Prokop, Daniel i Jewka
- Czas: mityczno-historyczny (wiek XV?)¹⁷
- Przestrzeń: mityczno-geograficzna (Gorce¹⁸)
- Typ reprezentacji: prefiguracja

---

¹⁷Stanisław Pigoń, *Postowie*, w: Władysław Orkan, *Drzewiej*, Kraków 1932, s. 224.

¹⁸Pigoń, *op. cit.*

- zdolny rolnik i budowniczy

— Ten łatwo ziemię potrafi zniewolić.. Ustuchnie go drzewa, skała — wszystko się jego ręce podda...¹⁹

- uparty charakter

Jemu przeszkody, jako płot siekierze²⁰

- nadludzkie siły

Chybaś to nie sam zdzietał... (...) Żebych nie ufał opiece dobrego Boga, powiedziałbych, że cię złe opętało²¹

---

¹⁹Orkan, op. cit., s. 47

²⁰Orkan, op. cit., s. 31

²¹Orkan, op. cit., s. 41

- słaby charakter po matce

Tę bojaźń widać ma z matki²²

- faworyzowany przez matkę

Daniel był jej ulubieniec. Prokopa nie tak już kochała, choć pierworodny...²³

---

²²Orkan, op. cit., s. 30

²³Orkan, op. cit., s. 31

- Rywalizacja o Jewkę

*Ubiłbych go tu, jak kundla białego, u twoich nóg.
Ale — zdaję się na twój wyrok²⁴*

- Kwiat paproci

*kto mi przyniesie kwiat paproci,
Ku temu serce przychylę...²⁵*

- Śmierć

Płomień w niem zgaśł. Puszcza przemogła²⁶

---

²⁴Orkan, op. cit., s. 168

²⁵Orkan, op. cit., s. 171

²⁶Orkan, op. cit., s. 210

Jerzy Andrzejewski, *Teraz na ciebie zagłada*, 1976.

- Postaci: Adam, Chawa, Kain i Abel
- Czas: biblijno-historyczny
- Przestrzeń: biblijno-geograficzny
- Typ reprezentacji: reinterpretacja

- Abel — kręcone, ciemne włosy, ciemne oczy, smukły i drobny²⁷
- Kain — jasne włosy, niebieskie oczy, muskularny i wysoki²⁸

---

²⁷ Jerzy Andrzejewski, *Teraz na ciebie zagłada*, Warszawa 1976, s. 11–15.

²⁸ Andrzejewski, *op. cit.*, s. 12.

- *Żeście się w trudnej godzinie nie podzielili z braćmi i siostrami owocem żywego drzewa i spożywaliście owoc sami, w tajemnicy — przekleństwo wam i waszemu potomstwu, nigdy nie wrócicie do Ludu, w samotności żyć będziecie i umierać²⁹*
- *To prawda – odpowiedziała Chawa – ja zerwałam owoc. Z miłości do ciebie to uczyniłam³⁰*

---

²⁹Andrzejewski, op. cit., s. 27.

³⁰Andrzejewski, op. cit., s. 28.

I stało się, że wbił Kain nóż w pierś Abła. I nawet nie krzyknął Abel, padł z rozkrzyżowanymi ramionami, na wznak. ³¹

---

³¹Andrzejewski, op. cit., s. 80.

To właśnie ona – miłość we wszystkich odmianach – jest największym darem, szczytową wartością, jaką posiada człowiek. Niestety, w hierarchii wartości ustępuje ciągle miejsca dążeniom do osiągnięcia tajemniczych, metaforycznych bram raju³²

---

³²T. Błażejowski, [rec. opowieści Teraz na ciebie zagłada], „Literatura” 1976 nr 38, s. 12.